

Дільна З. Ф.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ

РЕАЛІЗАЦІЇ ОКРЕМИХ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СТАДІЇ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Анотація. Стаття присвячена дослідженням проблемних питань реалізації деяких засад кримінального провадження в стадії виконання судових рішень, у тому числі аналізу теоретичних та практичних аспектів цього питання.

Ключові слова: засади кримінального провадження, право на захист, змагальність, доступ до правосуддя, публічність.

Постановка проблеми. Дослідження питання реалізації засад кримінального провадження в стадії виконання судових рішень має велике значення, адже саме їх реалізація спрямована на захист прав та свобод учасників цієї стадії. Okрім того, виходячи із правової природи цієї стадії провадження, окремі засади втрачають у ній свою дію, тоді як інші мають свої певні особливості.

Окремі питання, що торкаються реалізації засад кримінального провадження в стадії виконання судових рішень, відображені у наукових працях М.Г. Авдюкова, С.С. Алексєєва, А.В. Андрушко, В.Н. Бібіло, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, М.А. Гурвіча, Т.Н. Добровольської, А.А. Камардиної, А.В. Кудрявцева, Л.М. Лобойка, М.М. Міхеєнка, О.Р. Михайлена, В.Т. Нора, В.В. Сердюка, В.С. Смородинського, І.В. Тирічева, В.М. Тертишника, С.Я. Фурси, Н.М. Чепурнової, С.В. Щербака, В.П. Шибіко, М.Й. Штефана та інших.

Метою статті є розгляд та з'ясування проблем, які пов'язані із реалізацією окремих засад кримінального провадження в стадії виконання судових рішень.

Виклад основного матеріалу. Цілком слушно, на мій погляд, зазначала свого часу науковець Т.М. Добровольська про те, що «якщо ми хочемо дізнатись, яким є кримінальний процес держави, ми маємо встановити, якими є принципи, які визначають зміст цього процесу» [1, с. 5]. Засадами є відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які ставляться до учасників суспільних відносин із метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і суспільних інтересів [2, с. 501]. Видіється, засади не можуть існувати відокремлено один від одного, вони тісно пов'язані між собою. Проте, також вважаю, що засади кримінального провадження не можуть бути повністю рівнозначними, бо кожна із них відображає різний зміст кримінальної процесуальної діяльності і має свою сферу дії, яка може збігатися чи відрізнятися. Так, в одних процесуальних діях окремі засади справді займають провідне становище, але в інших – ці ж принципи можуть виражатися дещо менше. Так, однією із визначальних державних гарантій захисту прав і свобод людини та громадяніна є забезпечення права особи на захист у кримінальному провадженні (ст. 20 КПК України). Без реального забезпечення цього права неможливо говорити про справедливість та гуманізм судочинства в цілому. Не можна не погодитися із думкою науковця А.В. Молдована про те, що «сьогодні навряд чи можна знайти важливішу і разом із тим складнішу проблему, ніж права людини» [3, с. 3]. Чинний

Кримінальний процесуальний кодекс України не дає визначення поняття «право на захист», а лише у ст. 20 КПК України закріплюється така засада кримінального провадження, як забезпечення права на захист. У ній, зокрема, вказано, що підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом.

Без сумніву, в стадії виконання судових рішень реалізація засади забезпечення права на захист є не менш необхідною. Як правильно зазначає професор В.О. Попелюшко, «хоча в цій стадії процесу питання по суті справи, тобто про винуватість чи невинуватість засудженого, не вирішуються, проте ті, що вирішуються, мають суттєве значення для подальшої долі особи, яка піддається кримінальному покаранню» [4, с. 393]. Слід зазначити, що в чинному КПК України, на відміну від КПК 1960 року, дещо розширено правозахисну функцію. Так, у статті 20 КПК України законодавцем перелічено осіб, які у кримінальному провадженні наділені правом на захист. Серед таких осіб вперше визначено засудженого та виправданого. Власне спрямованість засади забезпечення права на захист у стадії виконання судових рішень обумовлена в цій стадії правами і законними інтересами засудженого, виправданого, що пов'язані з порядком звернення вироку до виконання і з фактичним виконанням вироку, коли виникають питання, передбаченні ст. 537 КПК України, які підлягають вирішенню судом у порядку, встановленому КПК України.

Видеться, що право на захист учасників кримінального провадження, в тому числі і засудженого, реалізується у двох формах: 1) особисто самим учасником, шляхом реалізації наданих йому процесуальних прав; 2) захисником-адвокатом, запрошеним названим учасником на його прохання чи за його згодою іншими особами. Отже, зміст права особи на захист у стадії виконання судових рішень полягає у тому, що закон наділяє засудженого сукупністю прав, використання яких дозволяє йому самостійно захищатися та обстоювати свої законні інтереси, а також скористатися послугами захисника, а на прокурора і суд, який вирішує питання, пов'язані з виконанням судового рішення, покладає обов'язок роз'яснити засудженному його права і забезпечити можливість їх реалізації та захисту. На підтвердження положення про те, що засуджений так само, як і підозрюваний та обвинувачений, має право на захист, перш за все варто навести положення Конституції України, у статті 59 якої вказано, що кожен має право на правову допомогу. В частині третій статті 63 Конституції України закріплені положення, які встановлюють гарантії для засудженого користуватися всіма правами людини і громадяніна. Кримінально-виконавчий кодекс України (далі – КВК) у п. 2 ст. 8 гарантує засудже-

ному право на правову допомогу. Важливою гарантією у забезпеченні права засудженого на захист є і норми міжнародного права. Так, засуджений у стадії виконання судових рішень може використовувати для захисту своїх прав та законних інтересів положення «Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» 1950 року, а саме – положення статті 6, яка гарантує кожному право на справедливий та відкритий розгляд протягом розумного строку його справи неупередженим судом, встановленим законом; положення статті 13, що гарантує кожному право на ефективний правовий захист у відповідному національному органі, та інші норми Європейської конвенції [5]. Також слід вказати і на положення п. 23 Європейських пенітенціарних правил, прийнятих Комітетом Міністрів 11 січня 2006 року, та пункту 18 Зводу принципів захисту всіх осіб, які підлягають затриманню чи позбавленню волі у будь-якій формі, прийнятих Резолюцією Організації Об'єднаних Народів (далі – ООН) від 09.12.1988 року. В цих документах вказується на те, що засуджені мають право на отримання правової допомоги, в тому числі і користуватися послугами юриста як за свій рахунок, так і через систему безкоштовної правової допомоги, тоді ж як обов'язком адміністрації пенітенціарних установ є надання можливості для доступу до такої допомоги [6; 7].

У ч. 2, 3 та 4 ст. 20 КПК України, а також в інших нормах КПК закріплені гарантії права виправданого та засудженого на захист, без яких це право було б декларативним. Зміст цих гарантій складають такі правові положення: обов'язок слідчого, прокурора, слідчого суді, суду роз'яснити його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеною захисника; забезпечення права на оскарження в апеляційному і касаційному порядку вироку та інших судових рішень; забезпечення права брати особисту участь у кримінальному провадженні, в тому числі в судовому засіданні при вирішенні питань, які виникають у стадії виконання судових рішень, а також інші встановлені законом гарантії права виправданого та засудженого на захист. У контексті порушених питань слід зазначити, що право засудженого на захист у стадії виконання судових рішень забезпечено не в повній мірі. Адже участь засудженого при розгляді судом питань, які виникають на цій стадії, віднесено законодавцем на розсуд суду (ч. 4 ст. 539 КПК України), що позбавляє засудженого можливості в повній мірі реалізувати право на захист своїх законних інтересів під час розгляду та вирішення судом питань, які виникають на цій стадії процесу, і якими істотно зачіпаються права та законні інтереси засудженого в тих випадках, коли участь засудженого в судовому засіданні буде визнана судом необов'язковою. Хоча законодавець фактично передбачає участь засудженого обов'язковою. Так, у ч. 4 ст. 539 КПК України передбачено, що засуджений у судове засідання викликається, тоді як виходячи із положення ч. 2 ст. 136 КПК України суд здійснює судовий виклик учасників кримінального провадження, участь яких у судовому провадженні є обов'язковою. Тому з метою найбільш повної реалізації засудженім права на захист у цій стадії кримінального провадження, забезпечення його права на доступ до правосуддя, реалізації в повній мірі засади змагальності та інших зasad кримінального провадження в цій стадії, в КПК слід було б встановити обов'язкову участь у судовому засіданні засудженого, а за його клопотанням – захисника та законного представника при розгляді судом усіх питань, які виникають під час виконання судових рішень. З цією метою до статті 539 КПК України слід було б внести відповідні зміни та додовнення.

Така ж ситуація із виправданним, який як учасник кримінальних процесуальних відносин також з'являється в стадії виконання судових рішень. Як і щодо засудженого, конкретний перелік прав виправданого у законодавстві не визначений, як і механізм їх реалізації. Зокрема, коли інтереси виправданого вимагають розгляду питання, наприклад, про долю речових доказів і документів, процесуальні витрати, поновлення виправданого в правах, обмежених під час кримінального провадження, щодо заходів забезпечення кримінального провадження тощо, він, відповідно, стає учасником стадії виконання судових рішень і повинен бути наділений на цій стадії провадження правами для захисту своїх законних інтересів. Отже, вважаю, що, перш за все, виправданий мав би бути включений до переліку осіб, які вправі звертатися до суду в порядку ст. 539 КПК України з клопотанням про вирішення того чи іншого питання, пов'язаного із виконанням судового рішення, брати безпосередньо участь в такому розгляді, оскаржувати винесені судом рішення, мати право запрошувати захисника тощо. З огляду на вищепроаналізоване, вважаю, що слід додовнити частину четвертю статті 43 КПК України «Виправданий, засуджений», положеннями, які конкретизували б права засудженого, виправданого в стадії виконання судових рішень.

Із проаналізованою вище засадою провадження тісно пов'язана і засада доступу до правосуддя. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина гарантується безпосередньо на підставі Конституції України (ч. 3 ст. 8 Конституції). Кожній особі повинна бути забезпечена можливість звернутися до суду з приводу вирішення певного питання, і держава в цьому випадку не повинна чинити перешкоди для здійснення особою цього права. Виходячи із вищевказаного, учасники провадження в стадії виконання судових рішень, і, в першу чергу, засуджений (його захисник чи законний представник) має право, не зважаючи на свій статус, тобто легітимне засудження, безпосередньо звертатися до суду за захистом своїх прав та законних інтересів. Також Конституційний Суд України постановив рішення від 12.04.2012 року у справі за конституційним зверненням громадянина Антона Павловича Трояна щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу), в якому зазначив, що особа, яка засуджена і відбуває кримінальне покарання в установах виконання покарань, має гарантовані державою рівні права на захист прав і свобод у судовому порядку, та на участь у розгляді своєї справи у визначеному процесуальному законом порядку у судах усіх юрисдикцій, спеціалізацій та інстанцій [8]. Проте варто зазначити, що на сьогодні у кримінальному процесуальному законодавстві хоча й існує положення про право засудженого звертатися до суду із відповідним клопотанням про вирішення того чи іншого питання, пов'язаного із виконанням судових рішень, проте механізму реалізації такого права немає. Okрім цього, через існуючу у чинному законодавстві колізії суди на практиці досить часто відмовляють у прийнятті його клопотання до розгляду.

Свою дію в аналізований нами стадії виконання судових рішень зберігає і засада публічності, яка має певні особливості. В даній стадії йдеться про діяльність прокурора та органу чи установи виконання покарання. Так, Конституцію України (ст. 121), Законом України «Про прокуратуру» (ст. 2) та наказом Генерального прокурора України № 7 від 12.04.2013 року «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру

ру, пов'язаних із обмеженням особистої свободи громадян», на прокурора покладається обов'язок здійснювати нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних із обмеженням особистої свободи громадян. Органи та установи виконання покарань здійснюють діяльність у цій стадії від імені держави на підставі закону у загальноспільному (державному) інтересах, зокрема, вони повинні виконувати всі необхідні процесуальні дії, порушення перед судом відповідного клопотання про вирішення питання, пов'язаного із виконанням судового рішення у разі, якщо існують законні підстави для такого звернення до суду, а також підтримання такого клопотання перед судом під час його розгляду в судовому засіданні.

Щодо реалізації в стадії виконання судових рішень засади змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів, і у доведенні перед судом їх переконливості серед науковців існують дискусії. Сутність засади змагальності полягає у виконанні сторонами кримінального провадження дій, спрямованих на реалізацію наданих їм прав щодо участі у доказуванні та відстоювання своєї процесуальної позиції. Йдеться про рівність прав сторін на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів. Так, наприклад, В.М. Лебедев вважає, що засада змагальності поширює свою дію лише на стадію судового провадження [9, с. 24]. Л.М. Башкатов відзначав, що в стадії виконання судових рішень не може йти мова про змагальності, оскільки в цій стадії питання про винуватість особи не вирішується [10, с. 148]. Тоді як науковець Д.В. Тулянський вказує, що засада змагальності у цій стадії цілком має місце, оскільки, по-перше, наявні сторони, по-друге, наявна процесуальна рівність і, по-третє, суд відмежований від сторін [11, с. 29]. Підтримуючи позицію вищевказаного науковця, вважаю, що в даній стадії засада змагальності без сумніву діє, проте із певними особливостями, які полягають у наступному. Так, засада змагальності охоплює три елементи: 1) керівне становище суду у провадженні та надання лише суду права ухвалювати рішення; 2) чіткий розподіл функцій обвинувачення, захисту та правосуддя; 3) наділення сторін рівними процесуальними правами для здійснення своїх функцій. У даній стадії провадження, безперечно, кримінальна процесуальна діяльність є відмінною від інших стадій провадження, як і судовий розгляд питань, пов'язаних із виконанням судових рішень. Проте суд і в даній стадії займає керівне становище, самостійний у виборі процесуальних засобів з'ясування обставин справи і активно досліджує всі її матеріали. Він повинен діяти в таких процесуальних формах, які б свідчили про його об'єктивність та неупередженість, і саме суд вирішує питання, які стосуються прав та законних інтересів осіб, які беруть участь у цій стадії провадження та ухвалює відповідне рішення.

Змагальним є провадження в тому випадку, коли розгляд справи відбувається у такій процесуальній формі, де кожна сторона відстоює свої вимоги і твердження та оспорює вимоги іншої сторони. Вести мову про чіткий розподіл функцій обвинувачення та захисту в цій стадії, на наш погляд, не можна, адже виходячи із поняття обвинувачення, яке трактується КПК України, як твердження про вчинення певною особою кримінального правопорушення, яке висунуте в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України (п. 13 ст. 3), функція державного обвинувачення в цій стадії не реалізується, оскільки рішення суду, винесене за результатами розгляду матеріалів кримінального провадження вже набрало

законної сили, тобто вина особи у вчиненні кримінального правопорушення встановлена вироком суду, який набрав законної сили. Так, прокурор, беручи участь у судовому розгляді того чи іншого питання, пов'язаного з виконанням вироку, може виступати як на захисті інтересів держави (наприклад, коли звертається із поданням щодо розгляду питання про направлення звільненого від покарання з випробуванням для відбування покарання, призначеного вироком), так і на захисті інтересів самого засудженого (подання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, про заміну невідбutoї частини покарання більш м'яким тощо).

Функція захисту в цій стадії провадження здійснюється шляхом відстоювання та захисту інтересів засудженим особисто або з участю його захисника своїх прав та законних інтересів при вирішенні питань, пов'язаних із виконанням судових рішень. Однак, як уже зазначалось вище, в окремих випадках у даній стадії провадження може виникати ситуація, коли і прокурор, і сам засуджений, та його захисник відстоюють одну і ту ж саму позицію, зокрема, у разі звернення прокурора з поданням про умовно-дострокове звільнення засудженого від відбування покарання чи про заміну невідбutoї частини покарання більш м'яким тощо). Отже, із цього вбачається, що в стадії виконання судових рішень немає чіткого розподілу між функціями обвинувачення та захисту. Реалізація ще одного елементу засади змагальності в цій стадії провадження, зокрема, наділення сторін рівними процесуальними правами для здійснення своїх функцій також, на нашу думку, є обмеженою та не може здійснюватись у повному обсязі через ряд причин. Мова власне йде вже про проаналізовану вище проблему процесуального статусу учасників цієї стадії, зокрема, залишається нечітко визначенням питання щодо обов'язкової участі сторони захисту (засудженого, вправданого, його захисника) та прокурора у цій стадії кримінального провадження. Крім того, законодавець у ч. 3 ст. 93 чинного КПК України наділяє сторону захисту правом збирати докази шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок тощо, у більшості перелічених шляхів його реалізації належним чином не забезпечено примусовим його виконанням. Невирішеним залишається питання і про те, яким чином засуджений, якого законодавець у чинному КПК України виокремив як самостійного учасника стадії виконання судових рішень, може збирати докази для відстоювання своєї позиції, а також захисту своїх прав та законних інтересів, якщо він відбуває покарання у вигляді позбавлення волі. На жаль, механізму реалізації засудженим такого права у чинному законодавстві немає. Тому слід було б чітко закріпити положення про обов'язкову участі у судовому засіданні засудженого, його захисника, законного представника під час вирішення судом питань, пов'язаних із виконанням судових рішень. Обов'язковою слід було б закріпити і участь прокурора. Це забезпечило б дійсну рівність сторін на збирання та подання до суду доказів на цій стадії кримінального провадження, а також ефективну реалізацію сторонами інших наданих їм законних процесуальних прав.

Дискусійну, на наш погляд, засаду кримінального провадження, яка може мати місце в стадії виконання судових рішень, запропонував науковець І.С. Яковець. Зокрема, він вказав, що засуджений має безумовне право на умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та заміну невідбutoї частини

покарання більш м'яким, якщо ним відбуто необхідний термін покарання, тоді як немає необхідності доводити виправлення засудженої особи. Він обґрутував своє твердження тим, що на його думку існує ще одна засада провадження в цій стадії, а саме презумпція виправлення засудженого, яка означає, що кожен засуджений має право на умовно-дострокове звільнення від відбування покарання при дотриманні певних умов, тобто таке звільнення гарантується всім засудженим доти, доки немає підстав для відмови [12, с. 74]. Видається, що, з одного боку, думка цього науковця є правильною, якщо розглядати її з позиції посилення захисту прав та законних інтересів засудженого, який фактично звільнений від необхідності доводити факт свого виправлення та перевиховання, або ж розкаяння у вчиненому злочині. Проте, з іншого боку, у разі, якщо щодо кожного засудженого дані інститути будуть застосовуватися без необхідності доведення його виправлення, тоді рівень злочинності не буде зменшуватись, оскільки багато засуджених будуть ніби «автоматично» звільнятись із місць позбавлення волі. Тому, на нашу думку, така засада, як презумпція виправлення засудженого не може мати місце у кримінальному провадженні, адже саме виправлення особи є важливим результатом застосування покарання та суттєвим показником його ефективності.

Висновки. Аналізуючи дію зasad кримінального провадження в стадії виконання судових рішень, вважаю, що задля забезпечення законності в цій стадії, ефективного захисту прав та законних інтересів осіб, які беруть участь у ній, а також наближення вітчизняного законодавства із цих питань до світових стандартів, законодавець повинен значно розширити дію окремих зasad у цій стадії шляхом внесення відповідних змін до норм чинного Кримінального процесуального кодексу України, оскільки, аналізуючи судові рішення, вбачається, що на практиці мають місце випадки їх порушення в цій стадії.

Література:

1. Добровольская Т.Н. Принципы советского уголовного Добровольская Т.Н. Принципы советского уголовного процесса. – М.: Юрид. лит. – 1971. – 199 с.
2. Сакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум. – 2001. – 656 с.
3. Молдован А.В. Забезпечення обвинуваченому права на захист у кримінальному процесі Республіки Німеччини та України (порівняльно-правове дослідження): монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». – 2004. – 242 с.
4. Попелюшко В.О. Проблеми кримінального процесу та захисту у кримінальній справі [Текст] : збірник наукових статей / В.О. Попелюшко; укл. С.В. Аврамишин. – Острог : Вид-во НаУОА. – 2008. – 400 с.
5. Європейська конвенція про захист прав та основоположних свобод від 04.11.1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
6. Європейські пенітенціарні правила, прийняті 12.02.1987 р.: поточна редакція від 11.01.2006 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_032.
7. Зведення принципів захисту всіх осіб, які підлягають затриманню чи позбавленню волі в будь-якій формі, затверджене Резолюцією Генеральної Асамблей ООН від 9 грудня 1988 року № 43/173. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_206.
8. Рішення Конституційного Суду України за конституційним зверненням громадянина Антона Павловича Троїна щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) № 9-рп/2012 від 12.04.2012 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12>.
9. Лебедев В.М. Судебная защита свободы и личной неприкосновенности граждан на предварительном следствии: учебное пособие / В.М. Лебедев. – М.: Городец. – 2001. – 158 с.
10. Башкатов Л.Н. Теоретические вопросы отсрочки исполнения приговора: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Л.Н. Башкатов. – М. – 1981. – 181 с.
11. Тулянський Д.В. Стадія виконання приговора в уголовному судопроизводстві: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Д.В. Тулянський. – М. – 2004. – 245 с.
12. Яковець І.С. Умовно-дострокове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким [монографія] / І.С. Яковець. – М.: PRI. – 2012. – 212 с.

Дильна З. Ф. Реализации отдельных принципов уголовного судопроизводства в стадии исполнения судебных решений

Аннотация. Статья посвящена исследованию проблемных вопросов реализации некоторых принципов уголовного судопроизводства в стадии исполнения судебных решений, в том числе анализа теоретических и практических аспектов этого вопроса.

Ключевые слова: принципы уголовного судопроизводства, право на защиту, состязательность, доступ к правосудию, публичность.

Dilna Z. The implementation of individual principles of criminal proceedings at stage of execution of judicial decisions

Summary. The article is devoted to problematic issues of implementation of certain principles of criminal proceedings at stage of execution of judgments, including analysis of theoretical and practical aspects of this issue.

Key words: principles of criminal proceedings, right to protection, competitiveness, access to justice, publicity.